

מחקרים בלשון

ב-ג

העורך
משה בר-אשר

ירושלים ה'תשמ"ז

אנא מן יומוי = אנא מן יומיי ('מימיי'): לתצורת הכינוי החבור בארמית הגלילית

ברור הדבר שבדיקת כתבי־יד קדומים עשויה לספק חומר מהימן שאפשר לבסס עליו דקדוק תיאורי, ודקדוק הארמית הגלילית בכלל. ברם מעניין הדבר במיוחד, כשממצאי בדיקה זו מעוררים אותנו לחזור ולהעלות צורות חדשות, שלא נרשמו בחקרי הדקדוק, מתוך כתבי־יד, ואף דפוסים, שעמדו תמיד לנגד עיני החוקרים. ועוד, אשר לכינוי החבור; יש אצל החוקרים מין הנחה יסודית, שצורתיו צריכות להיות מובדלות זו מזו לשם הבחנת משמעותן, ולפיכך עשויים הם שלא לעמוד על תת־צורות של הכינויים שבהן מטושטשת הבחנה זו.¹

1 על 'ליה' = לה בארמית הבבלית, ראה מאמרי, 'שלוש הערות בדקדוק ארמית בבלית', תרביץ מג (תשל"ד), עמ' 64–69: ג.ליה = לה (נקבה). שם ציינתי שלא מסרתי אלא מקצת הדוגמאות שמתחת ידי. בלשון הבבלי אפשר למצוא דוגמאות רבות לצורה זו, כמעט בכל מקום שנמסרו בו שינויים מפורטים מכתבי־היד. גם על ההיקריות בדברי הגאונים והראשונים ניתן להוסיף הרבה. במקומות שהקשר דורש נקבה כאופן ברור, יש שהמהדיים הגיהו. בספר הלכות פסוקות, תצלום כ"י, ירושלים תשל"א, עמ' 23: 'דהוה ליה מצות עשה שהולמן גרמיה'; עמ' 41: 'דהויה ליה מצוה הבאה בעביירה'; עמ' 63: 'וורע אין ליה'; עמ' 167: 'יהב ליה לא האור קידושי' — הכתיב עממי, הקרי תקני. ועיין: J. N. Epstein, *JQR* 4 (1913–14) pp. 427, 438 n.102. 'הויה ליה שפחה למפרע', ובהערה: 'לה' (כנראה הגהה); וראה י"ג אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ירושלים תשמ"ד, עמ' 63 והערה 115 (והוסיפו שם סימן שוויון); הנ"ל, הלכות דרב אבא, מדעי היהדות ב, עמ' 156: 'בישראל עומד על גביה', ובהערה 2: 'גבה'; ש' אסף, תשובות הגאונים מן הגניזה, ירושלים תש"ב, עמ' 149: 'האי גלאי דעתה דקא בעיא לאינסוכי לרב זביד וזיין ליה', ובהערה 26: 'לה'; פירוש רבנו חננאל לכתובות פה ע"א, באוצר הגאונים, עמ' 64: 'ההיא איתתא... אמ' ליה רב נחמן' וכו' (ועיין מסכת כתובות עם שינויי נוסחאות, מהדורת מ' הרשלק, ירושלים תשל"ז [= דק"ס השלם], עמ' רפה והערה 40); תוספות רי"ד לב"מ, מהדורת נ' זק"ש, עמ' סו: 'שם אתנן עליו דכי יהיב ליה מדעתיה' וכו', ובהערה 35: 'יש להגיה: "לה"'; המיוחס לריטב"א לאותה סוגיה (ב"מ צא ע"א, עמ' 206–207 מן הספר): 'מי אמרינן ליה זיל הב ליה (בהערה: הב לה)... אמרינן ליה זיל הב ליה (בהערה: הב לה)... למיתן ליה אתנן (בהערה: למיתן לה)... מתנה בעלמא הוא דקא יהיב (ליי) [לה]'. אמנם מצאנו הנחה בין הראשונים שספרי התלמוד שלפניהם דווקניים ומבוררים, ואם גורסים 'ביה' ראו בכך הכרעה שהוא לשון זכר, כבכתובות סג ע"א: 'זלא לאמלוכי ביה בעי, ופירש רשי': 'שמא יחזור בו' וכו', ובחידושי הרא"ה לשם: 'זאיכה דגרסי ולא לאמלוכי ב' בעי' ופירשו שנמלכין בו... וליתי' להאי פירושא... אבל הגרסא הנכונה ולא לאמלוכי בה בעי' וכו'. ועיין דק"ס השלם, עמ' פד והערה 56, ובעמ' פח שם הערה 30. מכל מקום, בכתבי־יד של תלמוד שלפנינו נשאר הכתיב העממי, — ייה לנקבה, במידה בלתי־מבוססת. וכתיב זה שבבבלי היה ידוע מעיקרו ככתיב ארץ־ישראלי; ראה בתרביץ, שם. וגם במקורות הארץ־ישראליים הוגה הרבה; ראה מ"ע פרידמן, תעודה א (תש"ם), עמ' 77–79.

לפני שנים אחדות עסקתי במימוש oy או oy לדורתנועה ay ,² במקורות של לשון חז"ל, ארמית גלילית וארמית בבליית.³ שם הזכרתי צורות כגון 'קריו ותנוי' [=קראי ותנאי], 'זכוי' [=זכאי], 'בנוי' [=בנאי], 'בדוי' [=בדאי], 'מינוי' [=מינאי ('מין')]. ועוד; בינוני רבים בפעלי ל"י, כגון 'דכל עמא מודויי' השכיח בירושלמי, ודוגמאות בארמית בבליית מכתבי-יד, כגון 'דאמי', 'קאני', וכן 'לא מכלנן' קנא, 'מבגנן', 'חזונן', במקום מכלינן, מבקינן, חזינן.⁵ וקיימות גם דוגמאות מצורות אחרות. באותו מאמר, אגב דיון בצורה אחת המופיעה בקטע כ"י ירוש' סנהדרין, הערתי על הלשון באותו קטע 'כגון אנה, דמן יומי לא צליית מוספה' (וכזה גם בשאר הנוסחים) — שהיא דומה לתופעה הנ"ל, אבל הפעם בכינוי החבור, שהרי מן ההקשר מתבקש להיות כאן גוף ראשון!⁶ לא הייתי מעלה השערה כה מרחיקת-לכת, אילו לא שוכנעתי בסבירותה. מאידך, נקטתי לשון זהירות בהצגת הדבר, שכן הוא נושא רחב — צורת הכינוי החבור של גוף ראשון יחיד לשמות ברבים, המבטלת את ההבחנה בין גוף ראשון לשלישי — ועם כל הסבירות ראוי הדבר לתוספת דוגמאות כדי לבררו ולקיימו. זהו מן העניינים שהזמן עשוי להכריעם, וכעת, על סמך עיון חופשי,⁷ וללא כל נסיון מסודר לבדוק את התופעה, עלו בידי דוגמאות שדי בהן להסיר כל פקפוק לקיומו של תת-הצורן —וי (—וי) = —יי בארמית הגלילית.

מן קומוי = מן קומיי

בירושלמי כלאים פ"ט ה"ג, לב ע"ב: 'אמר ליה חמתי⁸ גו בני ולא איתכנע מן קומוי'.

- 2 שיירי כתבי-יד קדומים למסכת בבא מציעא, עלי ספר ט (תשמ"א), עמ' 5-55 (להלן — שיירי כתבי-יד); עיין שם עמ' 26, 28-30, 48 בהערה 2, 50. והשווה תלוי — תלאי; ראה מילון בן-יהודה, עמ' 7763, 7770; שבת פ"ח מ"ב ובמהדורת א' גולדברג, עמ' 165. בכ"י ליידין 'תלוי', וכתב י"נ אפשטיין: 'והוגהה ו לא" (מבואות לספרות התנאים, עמ' 516; וקשה לראות כן במהדורת התצלום שלפנינו). בכ"י קאופמן מנוקד: 'תלוי'. אבל לפי הגורסים 'תלאי', יש לנקד את הגירסה הגורסת וא"ו: תלוי. בויקרא רבה, מהדורת מרגליות, עמ' תקעח, 'בר קבלוי' = 'בר קבלאי'. הכתיב —וי נוטה להתקיים יותר במלים נדירות; במלים רגילות מוחלף הוא בכתיב התקני. לכתיב זה בכתבי הגאונים, ראה י"נ אפשטיין, פירוש הגאונים לסדר טהרות, ירושלים תשמ"ב, עמ' קכא.
- 3 לאור המסקנות של כלל הדיון באותו מאמר, יש לשנות את התפיסה המקובלת בקשר לכתיב הבבלי ויחסו לכתיב הארץ-ישראלי; וראה להלן.
- 4 כצ"ל במאמר הנ"ל.
- 5 ושם על מוצא צורות אחרונות אלה מצורת היסוד. ברי"ף בבא מציעא פרק ו, דפוס קושטא רס"ט: 'רב סבר לא מכלונן קנא, ושמואל סבר מכלונן קנא... והילכתא כשמואל דאמ' מכלונן קנא... דבין לאביי בין לרבא תרויהו אית להו דלא מכלונן קנא... דשמואל נמי לא אמ' דמכלונן קנא' וכו' (במהדורת נ' זקס, ירושלים תשכ"ט, המבוסס על דפוס קושטא, כך שני, עמ' רצו, בכולן: 'מכלינן'/'דמכלינן').
- 6 שם, עמ' 50, הערה 15. וראה הגר"ש ליברמן, תרביץ ג (תרצ"ב), עמ' 457 (ולא עסק שם בצורה הדקדוקית).
- 7 בחלק מן הפרשיות הנידונות כאן עסקתי במאמרי 'לאגדה הסיפורית בתלמוד הבבלי', העומר לראות אור.
- 8 ראה להלן, הערה 10.

[3]

וכזה
בתוך
הר"ש
ואילו
ידע א
סע"ב
עמא

א"ר
ע"א.
ובכתב
בספר
אילול
ה"א, נ
סנהדר
חבור
ותרתין
בעל או
כלומר,

קוב
של
עיין
לונ
בפנ
לרב
לומ
וטיי
נו"נ
בתח
בהס
שכ
הוב
; G.
, 410
במנ
במק

וכזה גם בירושלמי כתובות פ"ב ה"ג, לה ע"א. ⁹ משמעו של המשפט: אמר לו, ראני¹⁰ בתוך המרחץ ולא נכנע מלפני. ובאמת בכלאים כ"י וטיקן (להלן: כ"י): 'מן קומי'. הר"ש סיריליו בפירושו לכלאים על אתר ניסח כסגנון הארמית הבבלית: 'מן קמי דידי', ואילו י' תיאודור הגיה: 'וצ"ל קומי'.¹¹ בקהלת רבה ט, י: 'א"ל אין אעבר יתהון קמיי ידע אנא ליה', אבל בכ"י בית המדרש לרבנים R5529 'קומי'. מעשר שני ספ"ד, נה סע"ב: 'חמית בחילמאי ברייתא ערקין מן קומי (בכ"י: מן קדמוי), אמר ליה... וכל עמא ערקין מן קדמך' = 'בורחין מלפני'.

יומוי = יומיי

'א"ר חייא רובא אנא מן יומיי לא כיונית אלא חד זמן' (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ה, ה ע"א). כן הוא בדפוס ויניציאה, אבל בשרידי הירושלמי, מהדורת ל' גינצבורג, עמ' 10, ובכתב-יד וטיקן: 'מן יומוי'; 'אמר רבי יהושע בן לוי אנא מן יומוי לא איסתכלית בספרא דאגדתא' (שם, שבת פט"ז ה"א, טו ע"ג); 'רבי יהושע בן לוי... שלח אמר ליה אילולא דלא חרמית בר נש מן יומוי, הוינא מחרם לההוא גוברא' (שם, מועד קטן פ"ג ה"א, פא ע"ד); 'אמר ליה בדידי לא איסתכלית מן יומוי ובדיך אנא מסתכלא' (שם, סנהדרין פ"י ה"ה, כט ע"ג); בשיר השירים רבה ה, יג: 'א"ר ינאי ביומוי דזמנין תרתין חברון והוינן נפקין ולעיין באורייתא... בספר אות אמת: 'דומנין תרתין, צ"ל תמנין ותרתין'; בדפוס פזרו ודפוס ויניציאה: 'ביומוי דומנין תרתין'; כלומר, לאחר הגהת בעל אות אמת יתפרש מעין: בימיי שמונים ושתיים חברות וכו' (וראה מתנות כהונה). כלומר, לא ראה צורך להגיה ביומוי < ביומי, שכן הוא פירושו אף ללא הגהה.

- 9 קובץ האגדות שבכלאים הובא מלה במלה בכתובות. יחס המקבילות לצרכינו אפוא כשני כתב-יד של טקסט אחד.
- 10 עיין במקבילה בכראשית רבה, עמ' 307, שו' 4, ובחילופי הגירסאות. ורשם שם 'חמתי' בכ"י לונדון, וכתב-יד זה יסוד הפנים הוא באותה מהדורה, אלא שכאן החליט המהדיר לקבוע 'חמיתיה' ברבנים. וכן בערוך, דפוס ראשון (רומא), ערך אשן: 'חמית', וכן הוא 'חמית' בערוך כ"י ביהמ"ד לרבנים באמריקה 2870 (בכ"י 2871: 'חמוני'; בערוך השלם: 'חמיתיה'). מן הסגנון והעניין ראוי לומר כאן 'ראני', ולא 'ראיתיו'. וכן ניסח בר"ש סיריליו: 'קמייתי', צ"ל: חמיתתי. וכן, בב"ר כ"י וטיקן 30: 'חמתן' [=ראנין] (ואפשר שנו"ן סופית הוגהה שם, שהרי זו אינה פונה ימינה כשאר נו"נין סופיות שם, והיה מתחילה: חמתי). בכלאים כ"י וטיקן 133: 'חמתיה', כפי שהוא לעיל שם בתחילת העניין, ושם צורה זו באמת מופיעה כמוכן 'ראהו'. בספר היחסין (עמ' 160), רשם תיבה זו בהסברו: 'ראיתיו'. ואכן, ק' לויאס (דקרוק הארמית הגלילית [ראה להלן] עמ' 160), רשם תיבה זו שבכאן ('חמתי') כדוגמה היחידה של כינוי לגוף ראשון יחיד חבר לפעלי לוי"י עבר נסתר. (לא הובאה דוגמה של כינוי זה עם -ת לפועל זה בספרי הדקדוק של שלוינגר ודלמן; M. Schlesinger, *Das aramäische Verbum in Jerusalemischen Talmud*, Berlin 1889, pp. 64, 74-75; G. Dalman, *Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch*, Leipzig 1905, pp. 383-384, 410) במנחת יהודה לבראשית רבה במהדורתו, עמ' 307. בספר היחסין הנ"ל: 'מקמאי', וכ"ה להלן שם במקום שהקשר דורש גוף שלישי; כלומר, הגהה היא, ונכנסה אף שלא במקומה.
- 11

עינוי = עיניי, רגלוי = רגליי, מעווי = מעיני

'אשגריית עינוי בכל ספר תילים אגדה' (ירושלמי כתובות שם) = 'עיני' (כלאים); 'יבון משיכא בריגלוי' (כתובות שם), וכן בספר יחסי תנאים ואמוראים, עמ' רל: 'יהוון משיחא ברגלוי' — כלאים, שם: 'ברגליי', ובפני משה בכתובות: 'יבון משיחא בריגלוי' = 'קשרו משיחא ברגלי'. בקהלת רבה ט, י: 'איתון חבלה וקטרו ברגלי ... תהוון שרין ברגלי', בכ"י הנ"ל 'ברגלוי ... ברגלוי'. בויקרא רבה, מהדורת מרגליות, עמ' תרלו, אומרת האם על בנה: 'כד הוה במעיי הוה מבעט בי, ואילו בשלושה כתבייד: במעוי.

עובדוי = עובדיי, טובוי = טוביי, עלוי = עלי

בפסיקתא דרב כהנא, מהדורת מנדלבוים (ניו-יורק תשכ"ב), עמ' 281, שורה 13: 'משתעי אנא עם לבבי, והיא מפשפשה עובדוי ואומרת' וכו' [= מספר אני עם לבבי, והיא מפשפשת מעשי ואומרת וכו'], ועיין בשינויי הגירסאות שם. בקהלת רבה יא, ב: 'אמרת טובוי, מה הוה חלקי בהדין עלמא, טובוי דאידבקת להדין גופא צדיקא' [= ואמרת אשריי, מה היה חלקי בעולם הזה, אשריי שנדבקתי לגוף צדיק זה]. ובמקבילה שבפסיקתא דרב כהנא, עמ' 198, שורה 8: 'טוביי ... טוביי', ובשינויי גירסאות שם: 'טובוי ... טובוי'. בויקרא רבה, עמ' תרסו, לשו' 4: 'דריס עלוי', ודרוס עלי, ורבות הדרגמאות ממלה זו, ולא הבאתי אותן כאן כראיה ראשונית, שמה יטען הטוען שהוא י"ו מעיקר התיבה, על דרך הצורה בבבלי.

צורה זו של הכינוי החבור, שאיתרנו במקורות הארמית הגלילית שבספרות התלמודית, נמצאת אף בתרגום נאופיטי, כגון 'מן קודמוי' = מלפניי; 'לאפוי' = לפניי. מהדיירי תרגום זה 'תיקנו' והמירו רוב צורות אלה בצורה התקנית. ברם, כבר העמיד צ' מיהן על התופעה הזאת בתרגום זה, ועל הסברה הפונטית הנכון. א' דיאז מאצ'ו אסף הרבה דוגמאות מן הכתיב הנידון באותו תרגום, אבל רצה לפרנס את הדבר ככינוי הלשון, על דרך 'ההוא גברא' = אני, ובתגובה על מאמרו העמיד אף ז' בן-חיים על ההסבר הפונטי, שהוא עדיף.¹² שימושה של סיומת זו בירושלמי ובמדרשים

12. C. Meehan, *JSJ* 9 (1978), pp. 102-103 והזכיר צורה זו של הכינוי החבור בניב מעלולא. A. Diez-Macho, 'L'usage de la troisième personne au lieu de la première dans le Targum', *Mélanges Dominique Barthélemy*, Fribourg-Göttingen, 1981, pp. 61-89 ו' בן-חיים, 'האומנם נסתר במקום מדבר', ספר היובל לאברהם אבן שושן, ירושלים תשמ"ג, עמ' 98-93, וציין שם לדברי מיהן. צורות אלה מוגדרות עדיין כשיבושי כתיב אצל D. M. Golomb, *A Grammar of Targum Neofiti*, Chico 1985, p. 51 הובאה אצל: H. Odeberg, *The Aramaic Portions of Bereshit Rabba II*, Short Grammar of Galilean Aramaic, Lund-Leipzig 1939, p. 155 לא רשם את הצורה בחלק הדקדוק של ספרו, כנראה מתוך זה שלא מצא דוגמאות נוספות. לאחרונה נגע בעניין זה ש' פסברג, 'עינוים בארמית של שרידי התרגום הארץ-ישראלי', דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ד, כרך א (תשמ"ו), עמ' 18-20 והערות לשם. הוא רצה לפתור צורה זו כהעברה של o מן כינוי גוף שלישי החבור לשמות ברבים לגוף ראשון, אבל

הארץ-ישראלי
מקומה באופן

כעת רואה
של ק' לויאס, ו
לאור רק בזמן
שהמחבר מכנה
של שם בשם א

גברא', 'ההיא'
לרבים מדברים
הנוכרות (בהע
רטריות-סגנונית
של ספרו ('תור)
אפשרית. ותן דע
שם 'טוביה' (נק)

ע"פ הממצא
למעטק זה בני
מיוחדת של ה

13 בניין 'בריגלו'
14 עם מבוא מאח

יג, עמ' 168-169

15 השווה דלמן, ו

16 בדומה לגישתו

17 בסעיף לו, כינו

הביא את הצו

'צימור' במקום

עתידי גוף ראשו

מקום שיש ביר

אחרת לגמרי, א

עינינו מוכיח ע

כאלה בתוך אג

תרגום ארץ-ישו

בהערה 14 שם,

נרצה, וראה פי

השירים); 'הנ"ל,

הגאונים, עמ' 1

תשמ"ב, עמ' 07

למצוא צורה זו ו

רבי חנינא בר פנ

ואיתחזי ליה, אמ

(בנוסחים גם: ר'

לתלמודאי (ועיין

שלשם גורם, אבל

הארץ-ישראלים, בנוסף על התרגום הארץ-ישראלי שבכתב-יד ניאופיטי, קובע את מקומה באופן ברור בדקדוק הארמית הגלילית.

כעת רואה אני, ששלוש צורות כאלה¹³ נרשמו ב'תורת הסדרון' [=תחביר], בספרו של ק' לויאס, דקדוק הארמית הגלילית,¹⁴ חיבור שנכתב לפני יותר מיובל שנים, ויצא לאור רק בזמן האחרון. אותה 'תורת הסדרון' נפתחת בתיאור עניינים סגנוניים-רטוריים שהמחבר מכנה אותם 'דרכי האמורי בגדר הלשון'. כאן הוא דן, בין השאר, בחילופים של שם בשם אחר, שנעשו מפני עין הרע וכיו"ב. בסימן זה כלל שימוש של 'ההוא גברא', 'ההיא איתתא', במקום גוף ראשון,¹⁵ וכתב: 'יחיד למדבר בעדו מתחלף לרבים מדברים בעדם או ליחיד נסתר' (הוספת הבלטה), והביא את הצורות הנזכרות (בהערה 13). הווה אומר, פתר לויאס את הצורות האלה בדרך רטורית-סגנונית, ולא כתופעה דקדוקית-פונולוגית,¹⁶ ולכן גם לא הביאן לחלק הדקדוק של ספרו ('תורת התבנית').¹⁷ אולם לפי הדוגמאות והנתיחות דלעיל הרי אין שיטתו אפשרית. ותן דעתך לצורה 'טובוי' לעיל, לאשתו של רבי אלעזר בר' שמעון, ולא נאמר שם 'טוביה' (נקבה).

ע"פ הממצא במעלולא, שבה רצה לומר שעברה אף לגופים אחרים. ברם התייער שבדברינו למעתק זה בסוף תיבה אף בצורות שונות, צריך להכריע שהוא מעתק פונטי כללי, ולא תופעה מיוחדת של הכינויים.

13 ביניהן 'בריגלו' שרשמנו לעיל. בנוסף: 'דוי' = 'ידי', 'באפוי' = בפני.

14 עם מבוא מאת מיכאל סוקולוף, בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו-יורק תשמ"ו, סעיף רנה, סימן יג, עמ' 168-169.

15 השווה דלמן, עמ' 108-109, וראה דינו של בן-חיים, עמ' 93. בדומה לגישתו של דיאדמאצ'ו, כנזכר לעיל.

17 בסעיף לו, כינויי-השם המחוברים, עמ' 33-34, ירד כדרכו לפרטי פרטים של כתיב ותצורה, ולא הביא את הצורות האלה. גם אשר לחילוף השני שהזכיר 'לרבים המדברים בעדם' ורשם כגון 'נימור' במקום 'אימור' (ראה הערה בעמ' 169), הנה כבר העיר מו"ר הגר"ש ליברמן ז"ל שתחילית עתיד גוף ראשון יחיד בארמית גלילית בירושלמי תמיד נ', וכתב: 'לאחר עיון נחבר לי שבכל מקום שיש בירושלמי, לכאורה, עתיד גוף מדבר(ת) בא' - או שאינו עתיד באמת אלא צורה אחרת לגמרי, או שיבוש הוא... יוצא מהכלל רק "איקני", שכל מקום שהוא מזומן בירושלמי עינינו מוכיח עליו שהוא מונח לקוח מלשון שטרות... ואפילו בתלמוד הבבלי נשתמרו צורות כאלה בתוך אגדתא ארץ-ישראלית... דבריו הובאו בהערה למאמרו של ח"א גינוברג, בשולי תרגום ארץ-ישראל, 6, 'הפריפיקס נ' לגוף מדבר עתיד', תרביץ ה (תרצ"ד), עמ' 382-383, בהערה 14 שם, עיין שם לשון שניהם. ועיין חנוך ילון, תרביץ ו (תרצ"ה), עמ' 111 (משכני אחרין נרוצה, וראה פירוש חזקוני לבמדבר כב, ו, אולי אוכל נכה בר, והזכיר אף אותו פסוק בשיד הגאונים, עמ' 241, הערה 2; א"ש רוזנטל, איראנו-יודאיקה, לחקר פרס והיהדות, ירושלים תשמ"ב, עמ' 107, הערה 8; י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 1255 (במשנה). ואפשר לרבי חנינא בר פפא שושביניה הוה כי הוה קא ניחא נפשיה אמרו ליה למלאך המת... אול לגביה ואתחזי ליה, אמר ליה שבקי תלחין יום עד דנהדר תלמודאי. מועד קטן כח ע"א: רב אשי (בנוסחים גם: ר' אסי, ר' יוסי) אתחזי ליה בשוקא א"ל איתרח לי תלחין יומין ואהדריה לתלמודאי (ועיין דק"ס השלם לשם, עמ' רכב: דניהדר, דאדריה, דמהדרנא, עיי"ש). וקשה לומר שהשם גורם, אבל יש לבקוה בזה.

ומעניין הדבר, שבאותו חיבור כבר רשם לויאס כמה דוגמאות של –וי בסוף תיבה במקום ay.¹⁸ אעיר כאן בקצרה על אחדות מהן:

פרסוי. עיין א"ש רוזנטל, 'למילון התלמודי Talmudica Iranica', איראנו-יודאיקה (לעיל, הערה 17), עמ' 111 הערה 29.

מינוי [= 'מין'], על-פי פסיקתא דרב כהנא. עיין ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה א (ברכות), עמ' 54, והערה 84 (ומכוון לפסיקתא דרב כהנא שם).

תליתוי (קהלת רבה ז, ז) = השלישי. ולהלן בספרו של לויאס בסעיף 'שם המספר – ההודעה במספר היסודי' (סימן קט, עמ' 63), רשם אף: תלתוי, תלתתוי, רובן של הצורות באותו מדור באות על משקל: תלתתי, ארבעתי, חמשתתי. עיין אצל דלמן, עמ' 129 (שרשם את שתי הצורות הנ"ל, וללא הערה על הסימות); " קוטשר, מחקרים בארמית גלילית, עמ' 20.¹⁹

על-פי הכתיב 'תלתיי', כתב שם קוטשר: 'אם מדוייק הכתיב, הרי שיש כאן ai ולא ē. ואפשר לאושש מסקנה זו²⁰ מן הצורה שלפנינו, –וי, הבאה במקום ay. בירושלמי כלאים הנ"ל: 'כל אינון תלתוי יומיא... לסוף תלת עשרתי שניא ותלתוי יומיא'; ובכתובות, שם: 'תלתיית... ותלתתי'.²¹ (מן ההקשר יוצא שכל הצורות האלה באות במשמע: שלושים [שלושים היום], והוא הדין: תלתויי²² = תלתתויי²³).

מוי, מויי [= 'מים']. במאמרו 'מחקרים בארמית גלילית', הראה " קוטשר, שבסיומת –ין בארמית גלילית נקטפה הנו"ן, ומעתה מופיעה סיומת זו בצורה ay. שם הוא ניסה להסיק שווהי הצורה היחידה למלים אלה בניב זה, ובהקשר זה סקר את המלים והצורות השייכות לעניין. לתיבה מין/מייין ('מים'), רשם לגלילית: מיי, והעיר 'ואילו צורת "מוי" שרושם דאלמאן בעמ' 91 – במדה שהיא נמצאת באבות טכסטים אינה אלא –מוהי, כלומר בצירוף הכינוי... ואילו: דלא יתן מויי, ירוש' עירובין כו ע"ג, דומה אני אינו אלא שיבוש'.²⁴ ברם קשה לשבש 'מוי', המופיעה במקומות רבים. ועיין

18 סימן צב, עמ' 50. וכדרכו, רישומו מקורי, ומעלה צורות חדשות.

19 = מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז, עמ' רפו.

20 כלומר דר'תנועה ay ביסודה של צורה זו. כמובן אף –י אינה מבטלת מסקנה זו, כלומר, כיוון (כגון תרגום שני לאסתר א: יד שְׁבַעְתִּי – שבעת שרי וכו').

21 בכ"י וטיקן לכלאים: 'תלתין... ותלתתי'.

22 לויאס רשם אותה במובן: השלושה. אצל דלמן לנכון: שלושים.

23 אפשר גם להעלות את הסברה, שתיבת 'תלתויי' היא תוצאה של התפרקות האות ת (ת < וי), ומעיקרה הייתה: תלתתי. ברם אין בכך להסביר סופית –י בתיבת 'ותלתתוי', וכבר ראינו בסיומת זו באה במקום ay. לצורת הידוע בשמות המספרים, עיין ש' ליברמן, ירושלמי נויקין, מהדורת רוזנטל–ליברמן, ירושלים תשמ"ד, עמ' 116 והערה 2. ולא הבנתי למה כתב שם 'דחמישיתין', 'תלתתין'. כמובן, אם נמצא סיומת –תין לצורות האלה, יש לפתרה –תין. לגבי –תי המשמשת לזוגי, כגון תרתיי (ראה קוטשר שם, עמ' 18–19/קפד–קפה) מצאנו לפי שעה (לפחות בהקשר שמובלט בו ביצוע o במקום a): 'ר' ראובן אמר תרתוי, 'ר' אבין אמר חוד [!], 'ר' ראובן אמר תרתוי' (פסיקתא דרב כהנא, עמ' 276, בשנויי הגירסאות לשו" 14 מכ"י צ).

24 עמ' 30 (= קצו). והשווה הערתו של סוקולוף (עמ' XX לסימן זה [צב]). ואילו לדעתו יש להגיה ולתקן את רוב הצורות שבסימן.

אצל רפאל ויס, ה' אכן 'מיי' וכיו"ו תקני והכרחי, והיה צורות עממיות נוס' הגלילית, גם אלה להשפעת כתיב הו ומתוקנים יותר. ור' קשו"י. ראה א' עמ' 210–211.

בינוני רבים, קצד–קצה). שם הו שאפשר, לקבוע שז 74, שו' 38 [כצ"ל] בנו"ן סופית, רצה ק גראפית משאר צורו זה על צורה אחת וי במקורות הללו, ויע עממיות ביותר (בעו

25 ובוודאי ניתן להו

50. על 'מוי' בתר

84, pp. 343–344

לצורות אחרות ש

ד'מיי' (שרידי ירו

המלה. אבל אין צ

תחת יו"ד אינה אל

בלשונו לה (תשל

ירושלים תשי"ם,

ירושלים תשמ"ה,

8m, p. 45, n.1

'הנקודה שם אינה

הגו את הנו"ן, והג

מכל מקום, אין לר

שתי נקודות, ואף

לכתבן כצירה, ואף

עסקא' (בכתב-היד

תרפ"ט, עמ' 128.

עיין עמ' 29, 31

26 'בכ"ן' (עמ' 28/ק

וחדושים בירושלמ

ועיין ויקרא רבה, מ

אצל רפאל ויס, התרגום הארמי לספר איוב, תל-אביב תשל"ט, עמ' 88, 322.²⁵ אכן 'מיי' וכיו"ב הוא הכתיב הרגיל. אבל במקורות הללו טרם נעשה הכתיב הרגיל תקני והכרחי, והיוצאים מן הכלל אינם מפריכים את הכלל, ואדרבה, אנו נשכרים מהם צורות עממיות נוספות. ולגבי איתור צורות עממיות, אין לפסול שאר מקורות הארמית הגלילית, גם אלה שאינם 'אבות טקסטים' לפי שיטתו של קוטשר, כל זמן שאין חשש להשפעת כתיב הבבלי וכיו"ב. ואדרבה, יש ש'אבות טקסטים' יהיו תקינים יותר ומתוקנים יותר. וראה להלן.

קשו"י. ראה את הצורות במקבילות שהקביל הגר"ש ליברמן, ירושלמי כפשוטו, עמ' 210-211.

בינוני רבים, פעלי ל"י. עיין קוטשר, מחקרים בארמית גלילית, עמ' 28-29 (= קצד-קצה). שם הראה קוטשר שהצורה הרגילה היא 'בעיי' וכיו"ב, וניסה, עד כמה שאפשר, לקבוע שזוהי בעצם הצורה היחידה. לצורה 'מצלוי' בשרידי ירושלמי (עמ' 74, שו' 38 [כצ"ל]), כתב: 'מן הסתם = מצליי'. כן רשם כְּצִי, עיין שם. אשר לצורות בנו"ן סופית, רצה קוטשר למצוא להן הסבר לפי הכלל, וניסה לומר שיש כאן אנלוגיה גראפית משאר צורות הריבוי.²⁶ מכל מקום, נראה לנו (כלעיל) שאין צורך להעמיד ניב זה על צורה אחת ויחידה לכל תופעה. לא הוחלה האחדה של תקניות בכתיב המשמש במקורות הללו, ויש בו צורות היסטוריות/פורמאליות (בעיין, בעיין) מחד, וכן צורות עממיות ביותר (בעיין) מאידך, על-יד הצורה הרגילה (בעיין).

25 ובוודאי ניתן להוסיף הרבה, כגון ירושלמי שקלים פ"ג ה"ב, מז ע"ג. ועיין 'שיירי כתבי-יד', עמ' 50. על 'מוי' בתרגום המיוחס ליונתן על התורה, ראה עתה E. G. Clarke, *Targum Pseudo-Jonathan of the Pentateuch: Text and Concordance* Hoboken 1984, pp. 343-344. גם לצורות אחרות של 'מין' שאינן 'מיי' בגלילית ביקש קוטשר (שם) לתת הסבר מיוחד. על הניקוד 'מיי' (שרידי ירושלמי, עמ' 107), כתב: 'אלא שכאן הרכיב כנראה מנקד מאוחר צורה בבליית על המלה'. אבל אין צורך לאחר את המנקד בכדי להביא את ההגייה אל תוך הכלל — הרי יש שחירק תחת יו"ד אינה אלא כמין מפיך, או כמין תנועה קצרה שנולדה מסיבות פונטיות; ראה מה שכתבתי בלשוננו לה (תשל"א), עמ' 203-206 [=קובץ מאמרים בלשון חז"ל, בעריכת מ' בראשר, ב, ירושלים תש"ם, עמ' 323-326]; יי ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 269-270, 271. ועיין Gesenius-Kautzsch-Cowley, *Hebrew Grammar*, Oxford 1956, par. 8m, p. 45, n. 1. (לצורות מין, מין שבקטעי תרגום, כתב קוטשר [שם]: 'הניקודה שם אינה לניקוד'. הלשון סתום, ושמא כוונתו לאותו מין מפיך? ואולי רצה לומר, שלא הגו את הנו"ן, והשווה עמ' 19, שם, על 'תריין', ומה שכתבתי בלשוננו, שם, עמ' 206, הערה 29. מכל מקום, אין לראות נו"ן זו כ"פירכה" לשיטתו; ראה להלן.) ונראה לי שבשתי יו"דין היו כותבין שתי נקודות, ואף הן אין תפקידן אלא לחזק הגייתה של יו"ד עיצורית; אלא שאמריכך התחילו לכתבן כצירה, ואף לבטאן כך. וראה הלכות גדולות, כ"י פריז, ע"ב, שורה 27: 'הלכתא האיי עסקא' (בכתב-יד שלוש התיבות מנוקדות). ועיין תשובות הגאונים, מהדורת ש' אסף, ירושלים תרפ"ט, עמ' 128. וראה דלמן, עמ' 113, ועוד הרבה. ושמא אף השם 'אביי' כך. ואכמ"ל. עיין עמ' 29, 31/ קצה, קצו (ועיין EJ III, p. 270). אשר ל'קריין', ראה לעיל הערה 25. לצורה 'בכך' (עמ' 28/ קצד), הציע קוטשר (בסימן שאלה) לנקד: כְּכָן (ועיין לי גינצבורג, פירושים וחדושים בירושלמי, א, עמ' 272, לשאלה זו); אבל ראה 'שיירי כתבי-יד', עמ' 29 והערה 133. ועיין ויקרא רבה, מהדורת מרגליות, עמ' שצג, אתאן = אתיין. ורבות כיו"ב.

גבוי = גביי. כאן אביא דוגמה נוספת מן בינוני רבים בירושלמי גיטין פ"ה סה"ח, מז ע"ב: 'אמר רבי מנא אף על גב דרבי יוסי רבו גבי עיצומין, מודה באילין דיהבון בניהון לאומנותא דאינון גבוי עיצומין, מפני חיי הבריות' (וכ"ה בכ"ל; בדפוסים חדשים: גביי).

רשימתו של לויאס מרכזת ומתעדת אפוא כמה וכמה צורות של ay בסוף תיבה במימוש -וי. ברם לא ראה המחבר כאן תופעה פונטית של ממש, אלא "השאלה" ממשקלים אחרים.²⁷ מסיבה זו לא רשם בסימן זה כינוי חבור, כגון 'מן קודמוי' [=מלפניי] וכיו"ב, שכן סבר לפתור צורות אלה, שבהן מבוטלת ההבחנה היסודית בין הכינויים, פתרון סגנוני-רטורי בלבד.

בבבלי

במאמר הנזכר (שיירי כתב-יד) נתברר, שכמה ענייני כתיב ולשון שנתייחדו אצל החוקרים כארץ-ישראליים, חיים וקיימים אף בנוסחי התלמוד הבבלי, אלא שיש למצאם בעיקר בכתב-יד עתיקים, ואילו בדפוסים ובכתב-יד מאוחרים כבר הכניסו לרוב כתיב תקני, הוא הכתיב שרוב החוקרים התכוונו לו כשדיברו על "הכתיב הבבלי".²⁸ האם יהיה ניתן לגלות שרידים מן הצורות הנידונות כאן בכתב-יד של הבבלי? ציינתי במקום אחר לדבריו של ליברמן, שבהם עסק בשמות בעלי תפקידים,²⁹ ושם פירש 'גבוי' (תוספתא דמאי פ"ג ה"ה, עמ' 74) = גבאי. ודומה שאפשר לאתר תיבה זו אף בבבלי, לפי אחת השיטות. במסכת כתובות סח ע"א: 'כאן קודם שיבא לידי גבוי, כאן לאחר שיבא לידי גבוי, ופירש רש"י: לידי גבוי, שבית דין גובין הימנו.³⁰ כלומר, 'גבוי' שם הפעולה הוא, בבנין פיעל. אבל ברי"ף: כאן קודם שיבא לידי גבוי, פי' כל זמן שאינו נוטל אלא בצנעא אין מחייבין אותו למכור כלי תשמישו, אבל אם הוצרך ליטול מן הגבוי של קופה אין נותנין אלא לאחר שימכור.³¹ הרי

27 ראה בחיבוריו שנרמז להם בדבריו כאן: אוצר חכמת הלשון, מחברת א, לייפציג 1914, עמ' ז, סי' סה; דקדוק ארמית בבליית, ניר-יורק תר"ץ, עמ' 86, סימן קכב.

28 ב'שיירי כתב-יד', ובמיוחד שם עמ' 13-22, והערה 52, 55, 75, ועמ' 48-50. ועיין ש"י פרידמן, 'לאילן-היוחסין של נוסחי בבא מציעא - פרק בחקר נוסח הבבלי', מחקרים בספרות התלמודית, יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה לשאול ליברמן, ירושלים תשמ"ג, עמ' 106. וראה מ' גלצר, עטור סופרים (ספר העיתור) לרב יצחק בן רב אבא מארי, פרקי מבוא, 2, ירושלים תשמ"ד, עמ' 59-60. ועיין פירוש רבנו יהונתן על בבא קמא (ניר-יורק תשכ"ט), עמ' נג-נד במבוא (לכתיבים שבחיבורי הראשונים).

29 תוספתא כפשוטה, א, עמ' 224.

30 ועיין תוספות ד"ה כאן.

31 כן הוא בדפוס קושטא, וכזה בכ"י ביהמ"ד לרבנים 692 (כהוצאתי); בדפוס וילנא בלשון הגמרא שבברי"ף: 'לידי גבוי'.

'גבוי' = גבאי!³² אשר לצורה הנדרונה של הכינוי החיבור, מעניין לשער אם יש רושם לצורה בכתב-היד של הבבלי. לקראת בדיקה הנני רושם: 'דאי משתכחא תורה מישראל, מהדרנא מפילפולוי, בבא מציעא פה ע"ב, על-פי כ"י פירנצה, 267 ע"ב. בכתב-יד ג₁: 'מפילפולאי'.³³ בכתב-יד המבורג: 'מפולפולאי' (וא"ו ראשונה תוקנה?). בנדפס: מפילפולי. ומובן מאליו, שהדבר צריך הכרע.

[הערה בשעת ההגהה: להערה 1, בעניין ליה=לה, ראה עכשיו T. Harviainen, 'Diglossia in Jewish Eastern Aramaic', *Studia Orientalia* 55 (1984), pp. 14–15 על-פי זיהוי צורה זו בארמית הבבליית של התלמוד, בא המחבר לתקן קריאות בקערות ההשבעה.]

32. 'בכית הבחירה למאירי, כתובות (מהדורת סופר), עמ' 289: 'קודם שיבא לידי גבוי, כלומר, שאינו הולך אצל גבאי', עיין שם. באור זרוע, הלכות צדקה, סי' יד (ח ע"ג): 'לאחר שבא ליד גבאי, שמתפרנס מקופה של צדקה... אבל קודם שבא לידי גבאי, שמפרנסין אותו בצנעה ולא מיד גבאי, נוטל לקט' וכו' (וצוין בדק"ס השלם, עמ' קלב, הע' 21). ל'גבוייא, גבויין, ארמית, ראה יסטרוכ, עמ' 206. וליו"ד של 'גיבוי' מצאנו כיו"ב הרבה יו"דין 'מיתרות', אף במקום פתח או קמץ שלנו, ואכמ"ל.

33. על כתב-היד, ראה 'שירי כתב-היד'.

plural nouns); (2) אבוא "his father", אחוה "his brother", חמרה "his father-in-law" in Galilean Aramaic as against אבוי, אחוי, חמרי, the former arising, perhaps, from a misanalysis of the latter as *ʿabu + i* ("my father"), *ʿhu + i* ("my brother"), *hʿamu + i* ("my father-in-law"); (3) the form רבון "Master", which appears to have gone over to the qattūl class in Palestine (cf. Babylonian רבון) because of attraction to the divine epithets חנון "gracious" and רחום "merciful"; (4) ראש "head" but ראשין "heads" in the Palestinian Targum fragments from the Cairo Genizah, the plural clearly a Hebraism.

Shamma Friedman

-oy for -ay as First Person Singular Pronominal Suffix for Plural Nuons in Galilean Aramaic

In a study published in 1981, the author dealt with the sound-shift final ay > oy in Mishnaic Hebrew and Galilean Aramaic (as well as in Babylonian Aramaic). Examples were provided for Hebrew nouns derived from participle sing, III-y, and Aramaic plural participles III-y (מורדי > מוריי; add גבוי > גביי). At that time, an example for the first person pronominal suffix was presented, which is of interest in that it removes the contrast with the third person suffix, and in that it does not appear in the standard morphologies or paradigms.

It is herein demonstrated that this form is frequent and widespread in the extant testimonies of Galilean Aramaic, e.g. אנא מן יומי = "I never" is common, and the suffix should be listed as an alloform in the descriptive morphology of Galilean Aramaic, together with the corresponding phenomenon in the Palestinian-type Targums (recently discussed by Z. Ben-Hayyim and others).

This form had been taken by some as a rhetorical use of the third person for the first. E. Y. Kutcher generally rejected -oy spellings in verbs, etc. as corruptions, in connection with his attempt to determine the single correct historical forms for Galilean Aramaic, such as in his work on plural participles III-y. The author suggests a methodological correction here in which early popular non-standardized linguistic phenomena not be rejected as corrupt, but listed as authentic alloforms.